

Тетяна Григор'єва

Якості та функції дипломата у ранньомодерний період в уявленнях теоретиків та у практичних інструкціях послам з Речі Посполитої до Османської імперії в XVII ст.

Сьогодні професія дипломата є однією з найпрестижніших, однак ставлення до неї суттєво змінювалось протягом століть. Наприклад, у Стародавніх Греції та Римі послы користувалися значною повагою. У класичній Греції послы обирали з осіб, що мали не менше п'ятидесяти років, тому звалися вони старійшинами. Як правило, це були досить заможні громадяни, що обіймали найвищі посади. Інколи дипломатами також споряджали акторів і ораторів. У Римі послы в основному обирали з сенаторського кола. Таким чином, поважність осіб дипломатів зумовлювала відповідне до них ставлення. У ранньомодерній Європі взірцем у створенні дипломатичних служб були італійські князівства. Саме вони започаткували практику резиденційних посольств, коли до функціональних обов'язків посла входило не лише стале представлення торгових інтересів того чи іншого князівства при дворі іноземного володаря, але і збір інформації, а простіше кажучи – шпигунство. Запозичення інституту резидентства майже в усій Європі призвело до того, що у XVI–XVII ст. до послы вже ставилися як до «почесних шпигунів»¹. У зв'язку з цим англійський дипломат XVI ст. Генрі Уоттон не без іронії зазначав, що посол – то муж добрий, відісланий на чужину, щоб там брехати на користь своїй державі².

У цей час фактичний статус дипломата коливався між теоретичними постулатами і систематичними порушеннями проголошених

принципів. Після Реформації, зокрема в перші десятиліття поділу Європи на католицький і протестантський табори, питання статусу дипломата постало особливо гостро. Низка конфліктів трапилася, наприклад, в Англії, коли католицьких послы звинувачували у шпигунстві та висилали з країни³. Особливо негативно тут ставилися до послы з Іспанії та Португалії, певно, не лише як до репрезентаторів католицьких країн, але і як до представників конкурента в колоніальних «змаганнях». Марша та Лінда Фрей, які присвятили розділ своєї роботи «Історія дипломатичного імунітету» полеміці щодо статусу дипломата в англійських інтелектуальних і правничих колах того часу, наголошують, що іспанські посольства в Лондоні в першій половині XVII ст. нагадували воєнні операції у ворожій країні⁴. В той же час хибним буде уявлення, що стосунки між посольствами католицьких країн були абсолютно мирними. Зокрема, у 1661 р. внаслідок бійки в тому ж Лондоні між французьким та іспанським посольствами, які відмовлялися поступитися один одному дорогою, біля 50 чоловік загинуло чи було серйозно поранено⁵.

Крім того, оскільки до XVII ст. в Європі практикувалися так звані «кругові» посольства, тобто одна особа їхала від столиці до столиці з низкою доручень від різних володарів, часто траплялися випадки підкупу посла, що перетворювало дипломата на «мужа доброго», який бреше вже не на користь держави, а на свою

¹ Термін «*espion honorable*» зустрічається в низці теоретичних праць того періоду і, зокрема, в трактаті Абрахама Вікфорта «Посол та його функції». (Abraham Wiquefort «L'Ambassadeur et ses Fonctions» (1681)).

² История дипломатии / Под ред. В. Зорина. – Т. 1. – Москва, 1959. – С. 237.

³ Зокрема в 1584 р. іспанського резидента Бернардино де Мендозу було звинувачено у шпигунстві та змові проти королеви і вислано з країни.

⁴ Frey L. S., Frey M. L. The enemy within: the fractionalization of Christendom during the Reformation // The History of Diplomatic Immunity. – Ohio, 1999. – P. 160–163.

⁵ Anderson M. S. The Rise of Modern Diplomacy, 1450–1919. – New York: Longman Publishing, 1993. – P. 63.

власну користь. Подібні інциденти змусили інтелектуальну Європу знову замислитись не лише над межами дипломатичного імунітету, але й над колом повноважень дипломата, його моральними якостями і формальним статусом.

У цій статті робиться спроба визначити формальний статус, яким користувався річпосполитський дипломат ранньомодерного періоду в своїй державі, які функції на нього покладали і яких якостей очікували. Іншими словами – мається на меті описати, яким мав бути «муж добрий», щоб заслужити репутацію гідного і вправного дипломата. У статті фокусується увага на дипломатичних стосунках Речі Посполитої з Османською імперією, які розглядаються на прикладі посольських інструкцій, виданих з Варшави до Стамбула протягом XVII століття. Ці інструкції дають змогу проаналізувати коло повноважень у залежності від дипломатичного рангу представника Речі Посполитої, а також динаміку їх зміни протягом століття. Разом з тим, вони дають побіжне уявлення щодо якостей, яких чекали від дипломата. Ширше це питання розглядається в дипломатичних трактатах і, зокрема, у роботі Криштофа Варшевицького, яка є одним з основних джерел статті, хоч моральні чесноти і не є її основною темою. Важливо зауважити, що хоча дипломатична практика Речі Посполитої була відносно близькою до аналогічних практик східних сусідів, зокрема, Московії, дипломатична теорія все ж тяжіла до європейських взірців, а, отже, саме європейська теорія дипломатії буде братися для порівняння з рефлексіями річпосполитських авторів.

Річпосполитські «підручники з дипломатії» укладали згідно з принципами, якими послуговувалися в усій ранньомодерній Європі. Загальні правила ведення справ тут були сформульовані у такий спосіб, щоб новачки в цій галузі могли швидко й ефективно використовувати їх у конкретних ситуаціях. Відразу наголосимо, що йтиметься лише про роботи, які передбачали не тільки рефлексії з області моральної філософії та права, але й конкретне практичне застосування⁶. Загалом у Європі

трактати такого гатунку почали з'являтися на початку XV ст., і першою найвідомішою працею цього плану є *Ambaxiator Brevilogus* («Лаконічний виклад функцій і правил поведінки посла» (1436)) Бернарда ду Розьєра. Російський дослідник В. Грабар провів аналіз біля 40 подібних трактатів, написаних протягом XV–XVI ст., і виділив їхні основні характеристики⁷. Згідно з його висновками показовим є те, що авторами робіт були переважно особи, які зналися як на теоретичних аспектах, як-от римське та звичаєве право, так і на практичних – перебуваючи безпосередньо на дипломатичній службі. Дипломатія тут трактувалася як особлива практична навичка. Серед цілей робіт значилися визначення статусу, мети і моральних якостей дипломата, іншими словами – робилися спроби охарактеризувати «ідеального посла», що цілком вкладається у схему тогочасних філософських пошуків. Зокрема можна пригадати «ідеального володаря» Нікколо Макіавелі, Утопію Томаса Мора чи «ідеальну державу» Томаса Гоббса.

У Речі Посполитій найвідомішим «підручником з дипломатії» вважають трактат Криштофа Варшевицького «Про посла і посольства» (*De Legato et Legatione*), вперше виданий у 1591 р. Варшевицький (1543–1603) був дипломатом, перекладачем і політичним публіцистом. Освіту одержав у Лейпцизі, Віттенберзі й Болон'ї. У 1561–1562 рр. був секретарем єпископа А. Конарського. Брав участь у Псковській військовій кампанії 1581 р. та мирних переговорах у Ямі Запольському (1582). В тому ж році виступав королівським послом до шведського двору. Після смерті Стефана Баторія (1586) виїхав до Австрії. У 1593–1594 рр. мешкав у Швеції й повернувся до Речі Посполитої разом з новим королем Сигізмундом III. Окрім згаданого трактату, Варшевицький є автором таких робіт, як «*De optimo statu libertatis*» (1598), «*Rerum Polonicarum...*» (вид. 1883).

Трактат «Про посла і посольства» містить детальні рекомендації як для дипломатів, так і для тих, хто їх призначає для тієї чи іншої місії. Так, Варшевицький звертає увагу на походження, освіту, зовнішній вигляд, моральність

⁶ До найвідоміших трактатів, зокрема, належать роботи Альберіко Джентілі. «*De legationibus libri tres.*» (1585) і «*De jure belli libri tres.*» (1598), Жана Готмана «*The Ambassador*» (1603), Абрахама Вікфорта «*L'Ambassadeur et ses Fonctions*» (1681), і Франсуа де Кальєреса «*De la Maniere de Negocier*» (1697).

⁷ Grabar V.E. *De legatis et legationibus tractatus varii.* – Dorpat, 1905. Цитовано за: Keens-Soper M. *Francois de Callieres and Diplomatic Theory // The Historical Journal.* – Volume 16/3, September 1973. – P. 488.

потенційного дипломата. Він наводить численні поради щодо складання дипломатичної інструкції. Найбільшу ж увагу, звичайно, приділено тому, як має поводити себе сам посол у дорозі, на чужоземному дворі та під час офіційних аудієнцій. Крім того, окреслено коло його вторинних завдань, як-от: збір інформації, складання звітів, облік витрат, ведення нотаток та кореспонденції. Трактат рясно оздоблений прикладами із античної та сучасної історії, але містить лише одне посилання на Святе Письмо. Треба зазначити, що «підручник» Варшавицького з'явився у той час, коли автори почали зміщувати акцент із якостей дипломата до систематизації його функціональних обов'язків, а, водночас, частіше ілюструвати свій виклад прикладами не з римської історії та права чи Біблійних джерел, а з тогочасної дипломатичної практики. Зокрема, Абрахам Вікфорт у праці «Посол і його функції» (*L'Ambassadeur et ses Fonctions*) добирає більшість прикладів із дипломатії Рішельє та Мазаріні.

Іншим джерелом, з якого маємо змогу дізнатися про формальні сподівання щодо діяльності дипломата, є дипломатичні інструкції. Всі послы мусили мати при собі так звані «пакет документів», що підтверджував їхню особу та уповноважував на місію. У випадку посольств до Стамбула до цього «пакету» входили уповноважувальні листи, листи султану й великому везиру та згадувані дипломатичні інструкції. Таких інструкцій могло бути декілька – одну з них, офіційну, видану королівською канцелярією, посол згодом представляв великому везиру. Передбачалось, що офіційну інструкцію затверджує сам король. Інші інструкції видавалися коронним гетьманом, коронним канцлером та іншими високопоставленими урядовцями, звернутись до яких перед відбуттям радила королівська настанова. Деякі з цих документів вважалися таємними і тому надавалися у секретному цифровому коді. Варшавицький же перед вирушенням у дорогу радив також звернутися до дипломатів, які вже брали участь у подібній місії і знають звичаї держави, вдачу володаря та ключових осіб при дворі. Крім того, теоретик вважав, що інструкція мусить охоплювати всі питання, які посол обговорюватиме в іноземній столиці, включно із текстом

офіційної промови-звернення. Особливу увагу він звертав на пильність щодо того, аби ніхто з посольства не розголосив до визначеного часу змісту інструкцій.

Цікавою особливістю дипломатичної інструкції є те, що у ній специфічно поєднуються як риторичні елементи, характерні для теоретичних праць, так і практичні рекомендації, що залежали від покладених на дипломата завдань. Інструкції не мають чітко визначеної структури, окрім початкової та прикінцевої формул. У початковій формулі зазначається, що після одержання інструкції посол, не гаючись, має вирушати в дорогу. Ця настанова, яка фіксується в усіх розглянутих документах, мала під собою реальні підстави, бо часом проходили місяці, доки посол розпочинав виконання місії, і рекомендації, наведені в інструкції, встигали безнадійно застаріти. Зокрема, в жовтні 1618 року теребовельський староста Петро Ожга був визначений великим послом до Османської імперії для підтвердження умов перемир'я під Бушею (23.09.1617 р.). Гетьман Жулкевський високо оцінював дипломатичні здібності Ожги, підкреслюючи, що хоч Ожга «nie bardzo jest sposobnego zdrowia, ale gotów jest i zdrowiem zapieczętować»⁸. Однак вже після одержання коштів на відправлення посольства Ожга звернувся до коронного підканцлера Анджея Липського з проханням звільнити його від місії через слабе здоров'я. Король на це прохання відреагував різко негативно, і Ожга з великим запізненням рушив у дорогу вже на початку 1619 р. Місію свою він відбув цілком вдало й одержав підтвердження умов миру під Бушею в офіційному ахднаме⁹. Відносно поблажливе ставлення османів щодо майже дворічного запізнення великого посольства може пояснюватись тим, що у 1617–1618 рр. їхні сили й увага концентрувалися на війні з Персією, тож розривати договір із Річчю Посполитою вони не мали наміру. Але в інших умовах запізнення посольства могло мати серйозні наслідки. Таким чином, початкова формула постійно нагадувала дипломатам, що їхня місія не терпить зволікань.

Прикінцева формула, як правило, перераховувала очікувані особисті якості посла та по-

⁸ Polski Słownik Biograficzny. – Т. 24. – С. 687.

⁹ Kolodziejczyk D. The Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th–18th Centuries). – Leiden: Boston: Brill, 2000. – P. 354–367.

кладали неокреслені в інструкції проблеми на його мудрість, вірність і спритність. Основна ж частина текстів інструкцій могла містити досить різнопланові настанови щодо обговорення умов договору, врегулювання поточних конфліктів, способу поведінки при чужоземному дворі, а то й просто опис дороги від Варшави до іноземної столиці. Як правило, ці поради оформлювалися у вигляді формул «якщо – то», а укладачі текстів намагалися передбачити можливі ситуації і труднощі, з якими може зіткнутися посол під час місії.

Таким чином, поєднуючи рефлексії Варшевицького із вказівками, поданими в інструкціях, спробуємо окреслити статус дипломата, межі дипломатичного імунітету, поняття посольської честі, очікувані особисті якості дипломата та основне коло його функцій і повноважень.

Статус та імунітет

Важливість статусу посла Варшевицький визначав його роллю репрезентатора свого суверена: «osoba posła – przedstawiciela czyjejsz urzędowej godności, bądź prowadzącego układy – posiada wielkie znaczenie»¹⁰; а також функцією посередника в укладанні і збереженні миру між державами: «do zawodu dyplomaty należy odnosić się z szacunkiem i czcig: któż może być droższy i potrzebniejszy niż ten, który słowem wojny przegrzywa, sprzymierza państwa do walki ze wspólnym wrogiem, łagodzi agresywność przeciwników i sprawia, że zawarłszy przymierze, narody cieszą się trwałym pokojem?»¹¹. Він особливо наголошував на тому, що дипломатична недоторканість мусить шануватися не лише у країнах, з якими зберігаються мирні стосунки, але також у ворожих, і навіть на полі бою. «Osoba posła jest i być powinna nietykalna, jako reprezentująca urzędowo państwo oraz godność tego, kto posła wysyła»¹². «Poseł nie może być ani znieważony, ani zabity»¹³. Звертаючись до поняття посольської честі, Варшевицький зазначив, що дипломат має обороняти гідність завзятіше, ніж

життя. Ця настанова набувала особливого значення в Порті, оскільки османи трактували репрезентацію не в сенсі абсолютної недоторканності, але в сенсі особистої відповідальності посла за вчинки володаря. Посольська честь стосувалася перш за все функції репрезентації держави і короля, а отже, посол мав пильнувати за дотриманням усталених звичаїв прийому і церемоній.

Цей пункт також постійно зустрічається в інструкціях великим послам до Порті. Так, в інструкції Героніму Радзейовському (1667) значиться: «Do Rezydencyi samego Cesarza Jmci Tureckiego, przybywszy w powitaniu Jego, i wszystkiego Dworu zachowa cyrcumstancye u terminy Posłom Wielkim przyzwoite, aby dignitati J. Kr. Mości i Powadze Posełskiej nie derogował»¹⁴. Інструкція Яну Гнинському (1678) також наказує пильнувати, щоб «nic takowego popelnić nie przyszło, aby było z uszczerbkiem majestatu J.K.M. i R.P. reputacji»¹⁵. Далі Гнинському радять докласти належних зусиль, щоб посольство виглядало презентабельно, оскільки то робиться не для марних розкошів: «Comitatum pro gloria competentem, a bardziej militarem przybierze sobie wielmożny poseł, którego apparatus non ad luxum, sed ad decentiam»¹⁶.

Як Варшевицький, так і автори інструкцій звертають особливу увагу дипломата на двозначний характер подарунків послу чи від посла та на можливу пов'язану з цим, загрозу посольській гідності. Зазвичай посол привозив подарунки для володаря, до якого був відісланий, і одержував певні «сувеніри» на знак його милості. Європейська традиція обміну подарунками тягнеться з часів Стародавнього Риму. Однак уже в середні віки до неї почали ставитися з певною обачністю, оскільки посла могли щедро обдарувати з метою підкупу. Зокрема, з XIII ст. венеційські послани мусили передавати всі одержані подарунки в скарбницю республіки, і їм заборонялося одержувати будь-які звання й титули при іншому дворі¹⁷. На XVII ст. в Європі процедура обміну подарун-

¹⁰ Warszewicki K. O posle i poselstwach / Wyd. J. Życki. – Warszawa, 1935. – S. 37.

¹¹ Ibid. – S. 246–247.

¹² Ibid. – S. 37.

¹³ Ibid. – S. 97.

¹⁴ Instrukcja W. Hieronimowi Radziejowskiemu // Święcki T. Historyczne pamiątki znamienitych rodzin i osób. – Warszawa, 1858. – T. 2. – S. 386.

¹⁵ Instrukcja dana Janowi Gninskiemu // Przyboś A., Żelewski R. Dyplomaci w dawnych czasach: relacje staropolskie z 16–18 stulecia. – Kraków, 1959.

¹⁶ Ibid. – S. 376.

¹⁷ История дипломатии / Под ред. В. Зорина. – Том 1. – Москва, 1959 – С. 204.

ками набула досить символічного характеру, тоді як у східних державах і, зокрема, Османській імперії, продовжувала відігравати велику роль. Без посольських дарів посла могли не допустити до султанської аудієнції. Описуючи порядок прийому християнських послів, річ-посполитський агент і перекладач у Стамбулі Самуель Отвиновський зазначав, що до султанської аудієнції посол, який не має подарунків, може бути припущеним лише в той час, коли інший посол чи паша складає дари султану: «Wywa też to, że gdy poseł upominkow nie ma... Tedy pod ten czas posły przypuszczają, kiedy który ich basza або na odjezным, або na przyjezным upominkuje cesarza, i cudzoziemcy niewiadomi rozumieją, że to od krola або od posła onego...»¹⁸.

Щодо подарунків послу Варшевицький наголошує: дипломат може приймати від іноземного володаря лише дрібні знаки гостинності у вигляді їжі чи напоїв, оскільки великі дари розцінюються як хабар. Разом з тим він застерігає, що неприйняття багатіших дарів може бути потрактовано як погорда. Щоб уникнути обох небезпек, він радить приймати навіть дорогі подарунки, але натомість віддячити дарами приблизно такої ж вартості.

У випадку Османської імперії йшлося не лише про те, аби не прийняти зайвого в якості подарунка, а щоб традиційні посольські дари не потрактували як данину. Зокрема, в інструкції великому послу Войцеху Мястковському (1640) зазначалося: якщо везир вимагатиме «упоминків» для себе або для султана, посол мав відповідати, що такого звичаю немає між монархами. Разом з тим церемонія обміну подарунками була однією з найважливіших складових офіційної аудієнції, тож вона детально описується у посольському щоденнику Мястковського, а також в його офіційній реляції королю. Очевидно, що в цьому випадку йшлося не про відмову складати традиційні посольські дари, а про запобігання тому, аби ці дари не приймали як «харач» – данину. Аналогічно, інструкція великому послу Александру Требинському (1634) наказує твердити, що мирні стосунки між володарями ґрунтуються на засадах приятельської ширості, а не на подарунках: «Upominków jakich jesliby się wezуг na

cesarza або na się upominał, powie że tego zwyczaju nie było i między monarchami wielkimi, a zwłaszcza przyjaciелami musza niemacą a tesz się z upominków, ale z affectu i szczerosci przyjaciела miarkować trzeba»¹⁹.

Таким чином, статус посла визначався ролями репрезентатора та медіатора, з яких впливали принципи дипломатичної недоторканості і посольської честі. Захист посольської честі перш за все передбачав пильність щодо церемоніальних аспектів прийому посольства і дотримання усталених звичаїв. У зносинах з Османською імперією особливе значення посідала процедура обміну подарунками, на що звертають увагу автори інструкцій, оскільки недоречні дари могли бути сприйняті як данина, а це формально звело б Річ Посполиту до статусу напіввасальної держави.

Якості дипломата

Від дипломата очікували виявлення низки моральних чеснот, властивих родовитим особам, та певного рівня освіти. Очевидно, що описуючи очікувані від посла особисті якості, Варшевицький, так само як і західноєвропейські автори, віштовхується від античної моделі. Вказані ним якості дипломата цілком збігаються із набором чеснот, які Аристотель сформулював для громадянина (*vir civilis*). Серед них насамперед значаться мудрість, розсудливість, стриманість, мужність і справедливість. Французький теоретик Франсуа де Кальєрес у роботі «De la Maniere de Negociet» відмічав, що найважливішими якостями дипломата є розум та розсудливість. Без розуму й розсудливості неможлива раціональність, а відсутність обачності й раціональності призводить до того, що люди починають покладатися винятково на силу²⁰.

За Варшевицьким, кожна з необхідних якостей має підтримуватись іншими: «...odwaga winna іść w parze z siłą, skromność – ze zdrowiem, roztropność – z bystrością zmysłów»²¹. Крім того, Варшевицький зазначає важливість пунктуальності, що вказує на поважність дипломата, і щедрості, яка, однак, не повинна переходити у марнотратство. Тому він радить послу постійно вести облік коштів, аби згодом гідно відзвітуватися перед королем.

¹⁸ Rękopis Biblioteki Czartoryskich w Krakowie. – Sygn. 2192, s. 84–91.

¹⁹ AGAD. – AKW. – Dz. Turecki – T. 340, nr 613.

²⁰ Keens-Soper. Francois de Callieres... – P. 500.

²¹ Warszawicki. O posle i poselstwach. – S. 55.

Для послів до Османської імперії щедрість, безумовно, відігравала набагато більшу роль, ніж акуратна бухгалтерія. І справа тут полягала зовсім не в тому, що у Стамбулі прихильність високих посадовців купувалась частіше, ніж в європейських столицях. Просто без коштовних подарунків везиру та іншим членам диван-і-гамаюн, посол часто не міг отримати султанської аудієнції, а отже, швидко відбутися місію. Інколи подарунки допомагали владнати справи і у Волощині. Зокрема, інструкція посланцю Григорію Коханському (1609) наказує, що «jakoby w tym postąpić miał, niech gospodar albo gubernatorowie ziemie Wołoskey dodadzą nauki, którzy wiedzieć mogą, w jakiej mierze rzeczy stanely, i co czynia tamci przecowni temi czasy. Upomnić ich przytym imieniem ЖКМ, aby upominkami jakimi mogą bassę i ludzie na tym tam dworze celniejsze umocowali i do zyczliwości przeciw gospodarowi sposabiali»²².

Інші якості могли варіюватись залежно від звичаїв країни, до якої виправлено дипломата. Так, Варшевицький твердить, що до Риму мають їхати послі побожні, але зі світського стану, оскільки представники духовенства перш за все підкоряються Папі, а не королю. До Іспанії треба висилати осіб якомога поважніших і скромніших, а до Італії – знавців гречних манер, тонкощів етикету та вишуканих церемоній. До Франції варто їхати тим, хто швидко орієнтується в ситуації і адаптується до нових умов, а в Англії успіху досягають, перш за все, розважливі й розсудливі. До Німеччини необхідно виправляти послів наполегливих, а в Московії дипломат мусить бути гнучким, оскільки, як зауважує Варшевицький, без належного торгу від московитів нічого одержати не вдасться.

Автор трактату декілька разів наголошує на тому, що посол має бути терплячим, оскільки «правителі бажують, аби до них ставились як до божеств». Тому «Gdy zachowanie się władcy uchybia godności posła, nie może on okazywać swego niezadowolenia i wskazanem jest, by zachował o tem ścisłą tajemnicę»²³. Але ситуація змі-

нюється, коли йдеться про місії до Оттоманської Порти, оскільки тут від дипломата вже очікують перш за все проявів твердості й наполегливості. «Do Turcji ... należy jedynie wysyłać odważnych i hojnych, ponieważ Turcy mają być groźni, a jednocześnie chciwi i dla tego nie należy wysyłać tchórzów czy skąpych, by nie ułękli się gróźb, a jednocześnie umieli w miarę potrzeby syrać złotem»²⁴. Так, проявів відваги й наполегливості очікували від великого посла Героніма Радзейовського (1667): інструкція наказувала йому продовжувати подорож до Стамбула, навіть якщо везир через гінця повідомить про відмову приймати посольство «Inquantum by goniec J.Kr. Mości nazad powracaiaący, przestroge te od Wezyra wyniośl, że Posła Wielkiego za terazniejszym zawodem Porta nie przyjmie, i do inszego czasu to Poselstwo odkłada, przecie Pan Poseł ma jechać dalej»²⁵. Крім того, Варшевицький наголошує, що на Сході великого значення надають фізичним характеристикам, тому посол до османів не мусить мати якихось фізичних вад.

Зрозуміло, що наведені характеристики відповідають звичному набору шляхетських чеснот. Саме тому Варшевицький радить, щоб дипломатами найвищих рангів призначалися саме шляхтичі з визначних родів, але зауважує, що походження відіграє все-таки меншу роль, ніж досвід.

Ma pochodzić, rzecz jasna – w miarę możliwości, ze znakomitego i szlacheckiego rodu, mieć miłą powierzchowność i męską postawę; musi być szczodrym, znać wiele krajów i liczne wspaniałe budowle, być doświadczonym, mieć wprawę w pertrakcjach, znać historje różnych krajów, być obeznany z etyką, wymiarem sprawiedliwości i sztuką rządzenia. W dalszym ciągu wylicze inne, nieodzowne przymioty: wierność względem monarchy, życzliwy stosunek do swych rodaków, uprzejmość wobec obcych, inteligencja, zdolność prowadzenia dyskusyj, gruntowna znajomość literatury²⁶.

Таких же якостей від дипломата очікує і автор трактату «Спосіб відправлення посольства» (Sposób Odprawowania Poselstwa) та посол до Риму в 1594 р. Станіслав Мінський²⁷.

²² Rkp. B-ki Czart. – Sygn. 3435 IV, s. 62–66.

²³ Warszewicki. O posle i poselstwach. – S. 69.

²⁴ Ibid. – S. 192–193.

²⁵ Instrukcja W. Hieronimowi Radziejowskiemu. – S. 386.

²⁶ Warszewicki. O posle i poselstwach. – S. 196

²⁷ «Tedy świeckiego trzeba dostatecznego, języka umiętnego, obyczajów świadomego, cierpliwego i statecznego, coby umiał gravitatem przestrzedz in omnibus terminis, ale nie bez wielkiej skłonności, którą tu najwięksi ludzie zachowują. Co by nie był vanus, Boże uchowaj, nie lakomy, aby quaestum z gracji nie szukał, upominków nie brał, nowin niepewnych nie powiadał, audiencye serio, a nie perfunctorie odprawował, gdzie dać, a nie może być inaczej, z wesołą twarzą i ochotą dawał». Miński Stanisław. Sposób odprawowania poselstwa // Archiwum komisii historycznej. – T. 5. – Kraków, 1889. – S. 446.

Очікуваний освітній рівень дипломата для європейських теоретиків загалом базувався на римському трактуванні *studia humanitatis*, тобто посилена увага надавалася праву й ораторському мистецтву. Наприклад, Жан Готман зазначав, що посол мусить мати добрі знання з історії, філософії, латини, грецької і права та в достатній мірі володіти ораторським мистецтвом. Зі свого боку, Варшевицький не включає до переліку ні філософії, ні права. Для нього належна «дипломатична освіта» будується на надзвичайно практичних і прагматичних засадах, тому він робить наголос на важливості знання мови, історії й культури краю, до якого прямує посольство.

Знання мови є надзвичайно потрібним, оскільки тих, хто не знає місцевої мови, як правило, вважають варварами: «Ten, kto nie zna mowy kraju, do którego jest wysłany, uważany jest tam za barbarzyńcę»²⁸. Разом з тим, дипломат не мусить хизуватися своєю вченістю. Як пересторогу в цьому плані Варшевицький наводить казус, що трапився з одним із послів при дворі імператора Фердинанда²⁹. Під час офіційної розмови імператор помилився у вживанні латинського вислову і посол не втримався від спокуси виправити помилку, на що Фердинанд уїдливо зауважив: «Забув, що розмовляю не з дипломатом, а з педагогом»³⁰. Однак послі до Порту, як правило, послуговувались перекладачами. Перекладачі переважно були іноземцями, або походили з аріанських родин, як-от Дзержки чи Отвиновські.

У XVII ст. теоретики особливо наголошували на обізнаності з сучасною історією. Так, Варшевицький зауважував, що історія пропонує слушні поради у складних ситуаціях, а порівняння поточних перипетій з подіями минувшини значно полегшує працю дипломата: «Z historii czerpać możemy natchnienie w naszych przedsięwzięciach, historja podsuwa rady, ułatwia stosunki z ludźmi podroży i uczy etykiety. Z dokładnego i wszechstronnego poznania dziejów różnych narodów i porównań przeszłości z dołą bieżącą dyplomata czerpie doświadczenie, co ułatwia mu pracę»³¹. Франсуа де Кальєрес також відзначав, що підготовка дипломата є надзвичайно довгим процесом, коли до розуму, належної вдачі й темпераменту обов'язково має

бути додане знання модерної історії. Воно тим більш необхідне, оскільки дипломатія функціонує у комплексі нестабільних умов, і завданням дипломата є помістити конкретні події у належний контекст. Кальєрес певний: незважаючи на те, що досить важко визначити місце політичних подій у мінливих реаліях співіснування держав, знання так званої «дипломатичної системи», яку тепер називають балансом сил, набагато спрощує це завдання.

Коло повноважень і функцій

Окрім відвідання офіційних аудієнцій та ведення переговорів, Варшевицький визначає такі звичні обов'язки для посла, як збір інформації, акуратне ведення нотаток і написання регулярних та детальних звітів до короля й листів до урядовців і своєї родини. Як уже зазначалося, посол мусив старанно вести облік коштів. Він мав відвідувати і приймати у себе послів інших володарів для одержання корисної інформації. Окрім того, якщо певне завдання (таке як, наприклад, оборона прав християн у Стамбулі) було спільним для декількох послів, вони могли об'єднати свої зусилля для досягнення поставленої мети.

Варто зауважити, що в XVII ст. дипломатичні стосунки з Портою відносилися до основних політичних пріоритетів Речі Посполитої. Стабільні взаємини давали їй змогу проводити більш активну політику щодо Швеції й Московії. У першій половині XVII ст. конфлікти з османами переважно стосувалися суперництва щодо впливу в князівствах Молдавії та Волощини. У другій його половині суперечки точилися вже навколо претензій Порту на українські землі після того, як гетьман Дорошенко став васалом Османської імперії. Таким чином, дипломатичні зносини між двома державами носили досить жвавий характер. Так, протягом XVII ст. нараховується близько 50 посольств різних рангів з Варшави до Стамбула. До таких дипломатичних рангів належали великі послі короля і Речі Посполитої, послі і комісари короля і Речі Посполитої, послі короля, секретарі посольств, резиденти, послі і комісари коронного гетьмана, резиденти гетьмана, посланники, перекладачі та ін.³² Зокрема, до Османської імперії відсиляли

²⁸ Warszewicki. O posle i poselstwach. – S. 46.

²⁹ Очевидно йдеться про імператора Фердинанда I.

³⁰ Warszewicki. O posle i poselstwach. – S. 125.

³¹ Ibid. – S. 46.

дипломатів у ранзі великих послів, послів та гінців.

Основною причиною великого чи малого посольства був етап договірної процедури. На відміну від резидентських місій, які постійно перебували у Стамбулі й переважно займалися справами торгівлі, надзвичайні³³ посольства відсилали лише у чітко визначених випадках: укладення миру після війни і підтвердження мирної угоди (ахднаме), та у разі зміни на престолі одного з володарів. Посольство, вслане без такої причини, могло бути потрактоване як надмірна запопадливість і привід для субординації. Процедура укладення договору включала обговорення умов угоди на базі попередніх договорів (у Стамбулі), погодження цих умов у Варшаві, видання султаном ахднаме, королівське підтвердження³⁴ (яке, знову ж, мало бути доставлене у Стамбул) і ратифікація сеймом. Тобто, в середньому одна договірна процедура включала два малих посольства і одне велике (для одержання офіційного документа – ахднаме). Крім того, до Стамбула їздило декілька гінців, які передавали кореспонденцію і домовлялися з везирем про приїзд посольства. Таким чином, етап договірної процедури визначав фактичний статус місії.

На перший погляд здається, що малі послі обговорювали умови угоди, тоді як великі послі вже одержували готовий документ, тому їхня місія в основному полягала у контролі за збереженням домовлених пунктів і гідної репрезентації свого короля. На практиці ж інколи траплялося так, що посол віз декілька версій попереднього договору, які обговорював з османами, намагаючись одержати ахднаме з якомога вигіднішими умовами, а також декілька варіантів уже готових королівських підтверджень. Таким чином, у випадках, коли мирні стосунки з Портою були особливо важливими для Речі Посполитої, король волів відразу ж закріпити мир, не зволікаючи з прибуттям одного посольства до Варшави і виправленням іншого до Стамбула. Зокрема, Річ Посполита була незадоволена умовами ахднаме, наданого у

1597 р., тому було виправлено чергового посла Яна Гербурта, аби одержати «кращий» документ. Щоб зберегти час і гроші, йому відразу надали два варіанта королівської ратифікації: один із них підтверджував стару версію ахднаме, а другий містив бажані умови, щодо яких і належало домовитись дипломату. Посольство було вдалим, і султан видав інше ахднаме, умови якого збігалися зі сподіваннями річ-посполитських політиків. Таким чином, посольство 1597 р. обіймало всі три процедурні стадії, тож ще одна місія для ратифікації була непотрібною. Вже у 1606 р. великий посол Адам Стадницький від імені короля Сигізмунда III поновив умови договору з новим султаном Ахмедом I (1603–1617), причому, знову ж, повіз до Стамбула дві версії документа – зі старими й новими умовами³⁵.

Аналізуючи тексти королівських ратифікацій, польський османіат Колодзейчик звертає увагу на зміни в суті документа порівняно з XVI ст. У цьому ж столітті королівське підтвердження не було механічно скопійованим перекладом османської версії, і навіть на заключних стадіях процедури польська сторона намагалась змінити деякі статті. Дослідник ілюструє цю позицію прикладом посольства 1533 р., коли дипломат привіз 2 версії королівської ратифікації, одна з яких містила певні розходження із текстом ахднаме. Далі він твердить, що у XVII ст. ратифікація – це вже фактично точна копія османської версії. Колодзейчик пояснює зміну так званою «реісламізацією»³⁶ османської політики. Отже, коло функцій малого посла, який відвозив королівське підтвердження до османської столиці, було суттєво звужене. Більше того, у другій половині XVII ст. і аж до укладення Карловацького миру (1699) ратифікації взагалі зникають із процедури, оскільки султан підкреслює, що «дарований» ним мир не потребує підтвердження невірних. Перед Карловцями останню спробу вручити королівську ратифікацію зробив посол Францішек Висоцький у 1670 р. Останнє ахднаме королю Яну II Казимиру одержав великий

³² Historia Dyplomacji Polskiej. – Red. Zbigniew Wójcik – T. 2. – Warszawa, 1982. – P. 147.

³³ Тут маємо на увазі як великі так і малі посольства і називаємо їх «надзвичайними» на противагу до резиденційних.

³⁴ В літературі часто називається «королівська ратифікація».

³⁵ «Rewersały dwojga przymierza rozkazaliśmy dać, jeden *cum novis, drugi cum antiquis conditionibus...*» – інструкція Адаму Стадницькому 1605 р. Цитовано за: Kolodziejczyk D. The Ottoman-Polish Diplomatic Relations... – S. 74.

³⁶ До 1640 р. королівське підтвердження ахднаме було обов'язковим. Зокрема збереглися тексти підтверджень 1606, 1619, 1624, 1640 рр., а існування підтвердження 1635 р. фіксується в інших джерелах. Див.: Kolodziejczyk D. The Ottoman-Polish Diplomatic Relations... – S. 73.

посол Геронім Радзейовський (а насправді той-таки Висоцький, який виконував обов'язки секретаря посольства, оскільки сам великий посол помер під час виконання місії) у 1667 р. Однак вже у 1668 р. на річпосполитський престол зійшов новий король Міхал Вишневецький. Замість того, щоб вислати велике посольство з проханням нового ахднаме (як і належало зробити при зміні володаря), Вишневецький виправив Висоцького у статусі малого посла із текстом ратифікації ахднаме 1667 р. Однак Порта ратифікацію не прийняла і того ж року розпочала війну проти Речі Посполитої.

Інструкції як великим, так і малим послам приділяють багато уваги врегулюванню поточних конфліктів. Разом з тим помітно, що інструкції великим послам концентрують увагу на меті посольства та церемоніальних аспектах, якщо посольство відбувається після укладення перемир'я комісарями або після малого посольства, яке мало на меті обговорення попередніх умов ахднаме. Так, прикладами типово церемоніальних великих посольств були дипломатичні місії Петра Ожги (1619), князя Криштофа Збараського (1622), Олександра Требинського (1634) і Рафала Ліщинського (1700). Петро Ожга одержував ахднаме на умови перемир'я під Бушею (1617), князь Криштоф Збараський підтверджував умови Хотинського перемир'я (1621), умови ахднаме, одержаного Олександром Требинським, попередньо обговорювались у османській столиці малим послом Олександром Пісочинським (1630), врешті, Рафал Ліщинський одержував ахднаме за умовами Карловацького миру (1699).

Так, великий посол Олександр Требинський (1634) підтверджував мир із султаном у зв'язку зі сходженням на річпосполитський престол нового короля Владислава IV. Перед вирушенням у дорогу інструкція наказувала йому одержати завірені копії попередніх договорів з турецьким султаном у великого коронного гетьмана і краківського каштеляна, щоб згідно з ними старатися про поновлення мирного договору з султаном. Требинський мав пильнувати, аби волоський господар забезпечив безпеку проїзду через свої території згідно з давніми звичаями. В самому Стамбулі також належало слідкувати за церемоніальними а-

спектами: «Z strony wjazdu do Constantinopola trzymać się będzie dawnego zwyczaju dignitatem JKМ у Rptej we wszystkim przestrzegając»³⁷. Окрім одержання ахднаме, від Требинського очікували розв'язання поточних проблем, зокрема, обговорення нападу на прикордоння Речі Посполитої силістрійського паші Абазі Мехмеда у 1633 р. та врегулювання конфліктів, пов'язаних із козацькими нападами на Крим та Порту й татарськими наїздами на землі Речі Посполитої. Посол мав наголосити, що король усіма можливими способами гамує козаків, тоді як татар належно не карають: «Atoli KJM i Rpta nigdy w tym kozakom nie pobłazała i owszem czołny im nie raz palono, wojskami ich gromiono i roznemi sposobami hamowano, lubo z drugiej strony nigdy słusznej sprawiedliwości według opisania pact z Tatarów nie czyniono, szkod nie nagradzano, wieźniów nie wracano...»³⁸. Требинський мав засвідчити, що Річ Посполита готова щорічно відсилати «упоминки» татарам згідно з укладеними договорами, якщо татари дотримуватимуться умов цих договорів. Разом з тим, інструкція веліла домагатися усунення силістрійського паші й підтвердження права короля номінувати волоських господарів. Далі посол мав переконати султана не надавати жодної підтримки Московії, дотримуючись давнього звичаю – бути приятелем для приятелів і неприязнем для неприязнів³⁹. Таким чином, інструкція наголошувала на врегулюванні поточних проблем та належному дотриманні церемоніалу, але не містила вказівок щодо зміни умов договору.

Інший приклад типово репрезентативного посольства – місія великого посла Рафала Ліщинського, висланого для підтвердження Карловацького трактату. Інструкцію Ліщинському можна умовно розділити на дві частини. У першій половині подаються вказівки щодо поведінки посла під час офіційних прийомів та розкривається його статус; друга переказує зміст Карловацького миру, виділяючи пункти, в яких Річ Посполита особливо зацікавлена. Врешті, документ описує процедуру обміну договорами, що в інших інструкціях не зустрічається.

Крім того, інструкція наказує стежити, аби при проїзді через молдавські й волоські землі господарі виїздили назустріч послу не менш як

³⁷ AGAD. – AKW. – Dz. Turecki. – T. 340, nr 613.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

за мило до своєї столиці. Коли ж якісь звичаї буде порушено в самому Стамбулі, Ліщинський мусить старатися відновити їх дотримання як для себе, так і для своїх наступників. Особливо наголошувалось на тому, що посол у всьому має дотримуватися принципу золотієї середини, не роблячи якихось кроків першим чи останнім, щоб не викликати сумнівів у власній поважності: «ażeby nasz poseł ani nie przecierał pierwszego kroku, ani nie wydawał się nazbyt spóźniony. Pierwsze bowiem przez brak argumentu może wciągnąć w nadmierną uległość i uniżenie, drugie może narazić na lekceważenie przeszkód»⁴⁰. Інструкція дозволяє послу витратити на власний розсуд суми грошей, необхідні для гідної репрезентації своєї держави: «nie zanedba zadziwić bez wątpienia wszystkich równocześnie przebywających posłów, prostego ludu tak greckiego, jak aziáckiego, kształtować przeto opinię większych lub mniejszych królestw lub księstw»⁴¹.

Інструкція також перераховує коло питань, які мають обговорюватися в Стамбулі, якщо трапиться нагода до вдосконалення трактату. Зокрема посол мав подбати, аби під час процедури демаркації кордон було встановлено по лінії Чернівці-Хотин. З огляду на певні курйози, коли у тексті договору, що прибував до Варшави, виявляли розбіжності з умовами, які обговорювались і підписувались⁴², інструкція радила пильнувати, аби «соś w tym naszym dokumencie potwierdzenia nie zostało dodane». Усі інші питання, не описані в настанові, покладалися «na wierność i prawość, a szczególnie gorliwość w sprawach publicznych i miłość ojczyzny»⁴².

Великі посольства Адама Стадницького, Войцеха Мясковського і Героніма Радзейовського передбачали ширші медіаційні завдання. Зокрема, дипломати не лише врегульовували поточні непорозуміння, але й обговорювали можливі зміни у текстах договорів. Так, згідно з інструкцією, великий посол Адам Стадницький, який у 1606 р. підтверджував ахдنامه 1598 р., мав обговорити можливість поступок Порти щодо впливу в Молдавському та Волоцькому князівствах, і, зокрема, зафіксувати в ахдنامه право короля пропонувати канди-

датури господарів, а також спробувати домовитись щодо визнання Волощини васалом Речі Посполитої.

Za czym tesz od oycza jego żądaliśmy, aby był za takowe chęnci nasze wdzieczność swą ku nam tym przed ludzmi oświadczył, żeby nam był Woloską ziemie, która nam własnie należy wolno puscił. ...To jednak podawać będzie jesliby czas baczył i pogode do przewietczenia, a nie żeby zatrudnić miało to dawne i zwykle pacta i odprawę jego. Starać się jednak będzie żeby podług dawnego zwyczaju wojewoda do Woloch albo, jako oni zowią Bogdanicy, był od nasz i potomków królów naszych dawany ... ani żaden inszy nie był naszadzany na te prowincja mimo nasz i prawo nasze, które na podawanie tego to gospodarstwa staremi i nowemi pacti jest utwierdzone⁴⁴.

Стадницький також мусив домагатися, аби в султанському титулі не згадувалася його зверхність над Очаковом, а короля аби іменували «падишахом», тобто офіційно визнавали суверенним володарем: «Ma doyrzeć, żeby w tytuł cesarski nie pizano ni pactis dominus camporum Oczakowien, jako bylo przed tym dano panu Haliczkiemu. Doyrzy żeby napisano Paticba, to jest pan szamowładny, gdyż my z łaski Bożey ani cesarzowi, ani żadnemu na swiecie nie holdujemy»⁴⁵.

Метою великого посольства Войцеха Мясковського значилося підтвердження «вічного миру» між Отоманською Портою та Річчю Посполитою на засадах угоди 1622 р.; досягнення домовленості щодо конфліктів між козаками і татарами; віднайдення порозуміння у справі Кодацької фортеці (султан вважав, що відновлення цього потужного укріплення на прикордонні Речі Посполитої свідчить про агресивні плани короля); захист прав бернардинів (ішлося про давній спір про ключі від храму над Гробом Господнім); оборона прав купців з Речі Посполитої. Мясковському наказували взяти завірені копії попередніх договорів з турецьким султаном у великого коронного гетьмана і краківського каштеляна, щоб згідно з ними старатись про поновлення мирного договору з теперішнім султаном. Також інструкція нагадувала,

⁴⁰ Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji w 1700 roku / Ed. Czamanska Ilona. – Leszno: Urząd Miasta, 1998. – S. 245.

⁴¹ Ibid. – S. 244.

⁴² Зокрема, така ситуація трапилась під час посольства князя Криштофа Збарзького у 1623 р. Тому в наступному році до Стамбула в ранзі посланця відбув Криштоф Серебкович, який привіз виправлений варіант ахдنامه.

⁴³ Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji... – S. 248.

⁴⁴ AGAD. – AKW. – Dz. Turecki – T. 288, nr 533.

⁴⁵ Ibid.

що у Стамбулі він має відвідати послів інших християнських держав для одержання необхідної інформації⁴⁶. Впадає у вічі те, що текст офіційної інструкції Мясковському дуже схожий на текст інструкції, наданої Требинському, напевно тому, що сам Требинський значиться секретарем, який складав документ.

Інструкція Героніму Радзейовському наголошує на тому, щоб посол пильнував, аби його за звичаєм було пошановано у Волощині, а волоський господар пояснив, чому пропустив через свої землі татарське військо, яке вчинило напад на коронні землі. Завданням Радзейовському значилося відвернути можливість нападу Османської імперії на Річ Посполиту, поскаржившись на волоського господаря, який розпалює ворожнечу між державами⁴⁷.

Більша частина інструкції Яну Гнинському (1678), який мав підтвердити Жоравинське перемир'я, описує, як він має добиратися до османської столиці і кому відсилати попереджувальні листи. Документ наказує йому взяти з собою щоденник місії Радзейовського, а крім того, по дорозі дізнаватись про правила прийому великого посла, але не наголошувати на них у випадку недотримання, щоб не призвести до ще більшої конфузії⁴⁸.

Інструкції звичайним послам, як правило, були набагато більші за обсягом і описували не тільки коло проблем, яке має обговорити посол, але й як саме він має їх обговорювати, та які аргументи має при цьому вживати. Наприклад, малий посол Маріуш Яскульський (1657) був виправлений до Стамбула з метою врегулювання поточних конфліктних ситуацій. Йому належало розірвати козацько-турецьке порозуміння і переконати султана, що козаки тільки тому відмовляються коритися королю, що той забороняє їм виходити на море й нападати на турецькі міста. Передбачалося, що Яскульський досягне формальної згоди Османської імперії не підтримувати неприятелів Речі Посполитої в той час, коли король веде війну проти Швеції. Інструкція містила розлогий виклад

родовою короля й обґрунтування правомірності його претензій на шведський престол, а також відмічалася «підступність» короля Швеції, який, скориставшись тимчасовими труднощами Речі Посполитої у зв'язку з війною проти козаків, учинив напад⁴⁹.

Інструкції гінцям також були досить детально розроблені. Очевидно, функції гінців не зводилися до простої доставки кореспонденції, але передбачали ведення переговорів. Оскільки посланець відбував свою місію відносно швидко, річпосполитська сторона мала змогу передбачити хід переговорів і давала детальні вказівки щодо ведення розмови та вживання аргументів. Посланці, як і послы, приймалися на особистій аудієнції султаном та великим везирем. При цьому подавався текст промови, яку посланець мав виголосити перед везирем, посилаючись на споконвічну дружбу між двома державами.

Наприклад, гінець Вітковський у 1605 р., порадившись із кам'янецьким старостою щодо бажаної кандидатури на волоський престол, мав провести переговори у Волощині й домогтися підтримки цієї кандидатури. У самому Стамбулі Вітковський мав передати листи та повідомити султана про прибуття великого посла⁵⁰. Інструкція гінцю Єжи Коханському в 1609 р. містила текст офіційної промови, що мала заторкувати козацько-татарські конфлікти, та право Речі Посполитої щодо Волощини⁵¹. Гінець Францішек Менінський у 1660 р. мав пояснити, що король зволікає з висилкою великого посольства через внутрішні проблеми та конфлікти зі шведами, московитами, мультянами, волохами і козаками. В окремому пункті інструкція зазначала, що Менінський має вивідати деталі посольства Прилуського від гетьмана Виговського⁵².

Отже, згідно з повноваженнями, описаними в інструкціях, ранги гінця й звичайного посла до Османської імперії були практично ідентичними. Незважаючи на три офіційні ранги дипломатів, яких відсиляли до Порти, на-

⁴⁶ Wielka Legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 roku. – Warszawa, Kraków, 1985. – S. 169–172.

⁴⁷ Instrukcja W. Hieronimowi Radziejowskiemu // Świątki T. Historyczne pamiątki znamienitych rodzin i osób. – Warszawa, 1858. – T. 2.

⁴⁸ Instrukcja dana Janowi Gninskiemu // Przyboś A., Żelewski R. Dyplomaci w dawnych czasach: relacje staropolskie z 16–18 stulecia. – Kraków, 1959. Стаття I.

⁴⁹ AGAD. – AKW. – Dz. Turecki. – T. 416, nr 717.

⁵⁰ Rkp. B-ki Czart. – TN. – T. 100, s. 267–270.

⁵¹ Rkp. B-ki Czart. – Sygn. 3435 IV. – S. 62–66.

⁵² AGAD. – AKW. – Dz. Turecki – T. 430, nr 734.

справді їх було лише два – великий посол і посол. Різниця між послом та гінцем фактично не відбивалась на повноваженнях, оскільки їхні місії були практично рівними за часом перебування в османській столиці, обоє вони допускалися до везиревої та султанської аудієнції, обом чітко розписувалися аргументи, які вони мали вживати в дискусії. Різниця може пояснюватись звичайним рангом дипломата. Наприклад, у ранзі гінців часто висилали королівських секретарів. Важливість рангу підкреслювалася не додатковими повноваженнями протягом переговорів, а церемоніальними елементами.

* * *

Таким чином, річпосполитський посол, який відбував до Порти в XVII ст., мусив виявляти особисті якості, які уможливлювали як гідну репрезентацію своєї держави, так і слушну медіацію, тобто врегулювання поточних справ та обговорення змін умов у договорі. Аби місія була достатньо репрезентативною, посол мусив походити зі значного роду. Він мав бути поважного вигляду, а його супровід – численним і пишним. Багатство дипломата відіграло не останню роль у Стамбулі, оскільки традиційні подарунки тут склалися не лише султану, але й багатьом іншим посадовцям, що могло значно полегшити справу. Традиційно від посла очікували виявлення мудрості, розсудливості, стриманості і справедливості, а у випадку посольств до османів особливо наголошували на значенні мужності, твердості і наполегливості. Великі посольства до Стамбула могли бути як суто репрезентативними (як правило ті, що підтверджували договір після укладення перемир'я), так і медіаційними

(якщо стосунки між державами були мирними, але річпосполитська сторона хотіла внести певні зміни у договір). Малі послы й гінці мали приблизно однакове коло функцій – передавали кореспонденцію, обговорювали поточні конфлікти чи попереджували про прибуття великого посольства. Велике посольство висилалось у випадку зміни на престолі одного з володарів чи укладення нового миру після війни. Отже, ранг великого посла завжди визначався етапом процедури, яка передбачала одержання ахднаме, тоді як ранги малих послів і гінців не мали особливої специфікації. Особливо важливим є той факт, що, порівняно з XVI ст., коло повноважень малих послів, які доставляли королівську ратифікацію, значно звужується. Частково це пояснюється «реісламізацією» османської політики, коли річпосполитський варіант ратифікації став майже дзеркальним відображенням османського документа, а в другій половині XVII ст. і взагалі тимчасово зник з дипломатичної практики. Разом з тим, перехід частини медіаційних функцій до великого посла (також медіаторами виступали комісари короля і Речі Посполитої під час укладення перемирних трактатів) свідчить про більшу увагу до справи медіації як такої. Подібна ж тенденція фіксується у французьких дипломатичних трактатах другої половини XVII ст., а відомо, що на той час французька дипломатія служила взірцем для цілої Європи, де більшу увагу звертають вже не на те, яким має бути дипломат, а на те, що він має зробити для своєї держави. Таким чином, у XVII ст. спостерігаємо тенденцію до підвищення формального значення практичних повноважень дипломата разом зі збереженням важливості функції репрезентації.